

**HATTAT MEHMET VASFÎ EFENDİ’NİN “HÜSN-Ü HAT”
RİSÂLESİ VE DİL İNCELEMESİ****DESCRIPTION OF THE CALLIGRAPHER MEHMET EFENDİ
“HÜSN-Ü HAT” TREATISE AND LANGUAGE STUDY***Mehtap ALPER****Özet:**

Bu makalede, Mehmed Vasfî Efendi’nin Michigan Üniversitesi, (Islamic manuscripts) 401 numarada kayıtlı Hüs-n-ü Hat Risâlesi adlı nüshasının tanıtılması ve dil özelliklerinin verilmesi amaçlanmıştır. Nefis bir hatla istinsah edilen eserin kâğıt özelliklerinden 1772’de yazıldığı tahmin edilmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu’nda Türk hattatları sayesinde dünyanın en güzel yazısı haline getirilen İslâm yazısının güzel örneklerinden biri olan eser, hem hat sanatı hem de 18.yüzyılda Türk kültür dilinin özelliklerini vermesi açısından önem taşımaktadır. Muhteşem bir hatla yazılmış olması, eserin yazım ve dil özelliklerini daha iyi görmemizde kolaylık sağlamaktadır. Başka bir deyişle özellikle Eski Türkiye Türkçesi metinlerinde gördüğümüz yazım yanlışlarından uzak olması metni dil incelemeleri açısından değerli kılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hüs-n-ü Hat Risâlesi, Mehmet Vasfî Efendi, Mehmed Bin Taceddin, 18. Yüzyıl Türkçesi.

Abstract:

In this article, it has been aimed to describe and giving the language properties of Hüs-n-ü Hat Risalesi by Mehmet Vasfî Efendi, which is registered in number 401 in Michigan University (Islamic manuscripts at Michigan). From the paper features of the work of art written an exquisite line, it is estimated to be written in 1772.

The work of art is one of the exquisite example of Islamic text brought into the most beautiful writing of the world by Turkish calligraphers in Ottoman Empire, carries weight with both the art of calligraphy and the features of the Turkish cultural language in 18th century. To be written in a magnificent line, makes it easy for us to see better. In other words, far from spelling mistakes to be seen especially in the texts of the Old Turkish language text makes it important in terms of language investigations.

Key words: Hüs-n-ü Hat Risâlesi, Mehmet Vasfî Efendi, Mehmed Bin Taceddin, 18th-Century Turkish.

* Uzm. Dr., Sivas Kongre Anadolu Lisesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni – Sivas alper.mehtap@hotmail.com

1. Giriş

Eldeki verilere göre kaynağı Aramî asıllı Nabatî yazısına dayanan Arap yazısının gelişmesinde, İslâm'ın kabul edilmesinin rolü büyüktür. İslâmın kutsal kitabı, Kur'an-ı Kerim'de yazmak da okumak gibi üstün görülmüş ve övülmüştür (Alak sûresi 96: 1-5 ve Kalem sûresi 68: 1 ayetlerinde)¹. Ayrıca bazı hadislerde de yazıya verilen önemin belirtilmesi, hat sanatının ilerlemesinde önemli etkenler olmuştur².

Osmanlı yazı sanatının temeli, Fatih devrinde atılmıştır. 15. yüzyıla doğru İslâm dünyasının öncüsü olmaya başlayan Osmanlı Devleti'nde sanatın her alanında olduğu gibi hatta da ilerleme kaydedilmiştir. Bu devirde hattatlar; yazıyı keskin köşelerden, sert dönüşlerden kurtarmışlar ve hatta yeni bir tarz getirmişlerdir. Fatih devrindeki bu gelişmeler, hat tekniğinde iğri kesilmiş kalem kullanılmasıyla kendini göstermiştir³.

Türk hattatları elinde dünyanın en güzel el yazısı haline getirilen Arap yazısı, sadece kitaplarda, sayfalarda kullanılmakla kalınmamış, mimari şaheser olan camilerin iç duvarlarını, kubbelerini de bu güzel yazılarla süslemişlerdir. Hatta Osmanlı İmparatorluğu'nda güzel yazıya ilgi duyan devlet adamları arasında da bu yazının üstatları görülmüştür⁴. Ayrıca Osmanlıda sarayın mimarını, nakkaşını, ressamını, kâtibini, musikişinasını, siyaset adamını yetiştiren Topkapı Sarayı'ndaki Enderun Mektebi'nde hattatlar da yetiştirilmiştir⁵.

2. Mehmet Vasfî Efendi (Kebecizâde)

Mehmet Vasfî (Kebecizâde), zamanının hoca hattatlarından ve Saray-ı Âmire'de ikinci hat hocası olarak görev yapmıştır. Mehmet Vasfî H.1181 (M.1767) de icâzet almıştır. Hattatların kimleri yetiştirdiklerini, böylece hat sanatında gelişen ekollerin akışını tespit etmek amacıyla hat sanatında ortaya çıkan hattat silsilenamelerinden biri de Kebecizâde Mehmed Vasfî Efendi'nindir. Mehmed Vasfî Efendi II. Mahmut'un Mustafa Rakım'dan önceki hat hocasıdır⁶. Hat sanatına gösterdiği ilgiden dolayı hattatları kışkıracak kadar usta bir hattat olan II. Mahmut, şehzadelîği sırasında Kebecizâde Mehmet Vasfî'den aklam-ı sitte'yi meşk etmiş ve H.1222/1807 tarihinde yazdığı bir hilye ile ondan icâzetname almıştır⁷.

¹ Ali Alparslan, *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi*, YKY, 2.baskı, İstanbul 2004, s. 19.

² Nefezzade İbrahim, *Gülzar-ı Savab*, Tashih ve Tertib eden: Kilisli Muallim Rifat, Güzel Sanatlar Akademisi Neşriyatından, İstanbul 1938, s.10-11.

³ Şevket Rado, *Türk Hattatları, XV. Yüzyıldan Günümüze Kadar Gelmiş Hattatların Hayatları ve Yazılarından Örnekler*, Tifdruk Matbaacılık, İstanbul 1984, s. 41.

⁴ Nihat Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Ansiklopedisi*, Mili Eğitim Basımevi, İstanbul 1987, Cilt I, s. 136-141.

⁵ Alparslan, age., s. 15.

⁶ Rado, age., s. 202.

⁷ Alparslan, age., s. 119.

Kendisinin hazırladığı “Hattatlar silsilesi”nden de Ebubekir Raşit Efendi’nin öğrencilerinden olduğu ve isminin Kebecizâde Hacı Hafız Mehmed Vasfî Efendi olduğu belirtilmiştir⁸.

Mehmet Vasfî Efendi, yirmi Mushaf, üç Şifa‘i Şerif, yüz elli kadar Delail En‘am, iki yüz elli kadar dua kitabı ve pend şerhleri ve Nefez-zâde Risâlesi ve kırk Hadis, yüz kadar tesirli dualar ve Amme cüzleri, iki yüz elli kadar Hâfız Osman taklidi hilyeler, iki yüz kadar kıt‘a yazmıştır⁹. Çok yazan hattatlardan biri olan Mehmet Vasfî H.1247 (M.1831) de vefat etmiştir¹⁰.

Michigan Üniversitesi’nde yazmayla ilgili verilen bilgilerde, Hüsn-ü Hat Risâlesi’nin Mehmet bin Taceddin’e (Ö.1588) ait olduğu belirtilmiştir¹¹. Metnimizde ve araştırdığımız kaynaklarda Mehmet Vasfî’nin bu risâleyi Mehmet Taceddin’in eserini örnek olarak yazdığına dair herhangi bir bilgiye ulaşamadık.

Mehmed Vasfî’nin Risâle’nin sonunda “eđ‘ afü‘l-küttâb” (katiplerin en zayıfı) olarak nitelendirdiği imzası şöyledir: ketebehû eđ‘ afü‘l-küttâb Muḥammedü‘l (Muḥammedü‘l) Vaşfî ma‘rûf hâfızu‘l Qur‘ân min telâmiz Ebûbekir Râşid Efendi ğafarallahu lehümâ. Yazarın adı, metinde ötreyle yani Muhammed (Mehemmed) olarak yazılmıştır. Kaynaklarda ve Michigan Üniversitesi’ndeki bilgilerde de Mehmet olarak yazılmıştır.

Hattatın imzasından Mehmed Vasfî’nin Ebubekir Raşid Efendi’nin öğrencilerinden olduğu anlaşılmaktadır. Konyalı olduğu bilinen Ebubekir Raşit Efendi, hafızlardandır. Gençliğinde Konyalı Kazazzade Seyid Ahmet Efendi’den hüsnü hat dersi almıştır. Sülüs ve nesihî Hüseyin Habli’den öğrenmiştir. H.1197 (M.1782)’de vefat eden Ebubekir Raşit Efendi pek çok öğrenci yetiştirmiştir¹².

Abdulhamit Tüfekçioğlu’nun, Mehmed b.Taceddin ve Hüsn-i Hat Risâlesi Hakkında, adlı makalesinde¹³ Mehmet bin Taceddin’e ait Hüsn-i Hat Risâlesi’nin sekiz nüshası tanıtılmıştır. Bu makalede verilen konu başlıkları metnimizdeki ile aynıdır. Yine aynı eserde Taceddin’in Risâlesi’nin müellifinin bazı yazarlarca Tokatlı İmam Mehmed Efendi olarak gösterildiğinden bahsedilmiştir. Bu yazarlardan biri de “Sülüs Hattına Dair Mühim Bir Risâle “Sülüs Yazısı Rehberi”¹⁴ adıyla eseri günümüz

⁸ Rado, age., (Hattatlar Silsilesi), s. 1-12.

⁹ Rado, age., s. 202.

¹⁰ Alparslan, age., s.79.

¹¹ Islamic Manuscripts at Michigan, <http://www.lib.umich.edu/islamic/archives/7942> (E.T: 10.07.2012).

¹² Rado, age., s. 176.

¹³ Abdülhamit Tüfekçioğlu, Mehmed B.Taceddin ve Hüsn-i Hat Risâlesi Hakkında, *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, İstanbul 26 Ocak 1997, S. 1, s. 45-48.

¹⁴ Mücteba Uğur, Sülüs Hattına Dair Mühim Bir Risâle Sülüs Yazısı Rehberi, *Vakıflar Dergisi, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı*, XXI. Sayı, İstanbul 1990, s. 335-342.

Türkçesine aktaran Mücteba Uğur'dur. Mehmet Vasfî Efendi'nin Risâlesi ile bu eser arasındaki fark yalnızca az sayıda kelime farklarından ibarettir.

Tüfekçioğlu'nun tanıtmış olduğu sekiz nüshadan üçünün (bahsedilen nüshalar: İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet, nr:K 450'de kayıtlı Hat Risâlesi; Hacı Selim Ağa Ktp., Kemankeş, nr.499'da kayıtlı Kavâid-i Hüsn-i Hat ve Süleymâniye Ktp, Esad Ef.,nr. 2547/3'de kayıtlı Terceme-i Mîzânü'l-Hat) ferağ kayıtlarına göre bu risâleyi, Taceddin'e, Van'da Ali Efendi adında biri Türkçeye çevirmesi için vermiştir. Risâlenin aslı Farsçadır. Bunun üzerine Mehmed Efendi, eseri eklemeler de yaparak Türkçeye çevirmiştir. Müstakimzâde'nin Tuhfe'sinden de hüsn-i hatla ilgili bir risâle çeviren Mehmet Efendi'nin Mehmed b.Taceddin olduğu anlaşılmaktadır. Mehmed b. Taceddin'in yazdığı Hüsn-i Hat Risâlesi'nin, eseri istinsah eden Tokatlı İmam Mehmed Efendi (Ö.1052/1642) ye ait olduğunu söyleyen yazarlar vardır. Tüfekçioğlu makalesinde risâleyi asıl yazanın Mehmet b.Taceddin olduğunu belirtmektedir. Taçzâde diye anılan Mehmet bin Taceddin, İstanbullu'dur¹⁵. Sülüs ve nesih yazılarını Abdullah Kırımı'den öğrenmiş; diğer yazıları çeşitlerini ise babasından öğrenmiştir. Reis-ülküttap (Dışişleri Bakanı) ve nişancı da olmuştur. Sülüs ve nesih üzerine açıklamaları içeren bir hat risâlesi vardır. H.996 (M.1587)'de ölmüştür¹⁶.

3. Hüsn-ü Hat Risâlesi:

Michigan Üniversitesinde İsl. Ms. 401'de kayıtlı olan Hüsn-ü Hat Risâlesi'ni yakından görme imkânı bulamadık. Yazmanın fiziksel özellikleri, Michigan Üniversitesinde verilen bilgilere dayanarak şöyle tanımlanmıştır: Kebecizâde Mehmet Vasfî tarafından nesihle yazılan nefis bir Osmanlı hat örneğidir. Koyu kraliyet mavisi derisinde kartonlar; cilt (kapaksız); kitabın baş ve sonundaki boş sayfalar gök mavisi yüzeyi boyalı, dokuma özellikli ve kaplı kâğıt (helezon yapan bitkisel tasarımlar ile kabartmalı); üst ve alt kapaklar altın ile boyalı köşe parçaları ve altın pervazlar ile tanımlanan altın damgalı sınırlar ile merkezi altın benekli kabartma resim taşımakta, soluk sarı iplik dikili, iki kanallı; hepsi ufak tefek aşınmayla oldukça iyi koşullarda; mavi Japon kâğıdı ile tamir edilmiştir¹⁷.

Yaldızlı harflerle süslenen zarif ser levhada, yeşil yapraklar ile pembe gölgeli çiçek formlarıyla çevrili lavanta, mavi, pembe v.b gibi renk tonları içinde çiçek formlardan oluşmakta, hepsi sarı ve kırmızı karışımıyla güzel altın bir zemin üzerine yerleşmiştir. Kitap başlangıcı ve ön sayfanın yazılı alanları siyah pervazlı, daha iç ve daha dışta altın bantlar ile yoğun bir altın çerçeveye ve en dışta mavi pervazlar ile çevrelenmiştir; başka yerlerdeki

¹⁵ Tüfekçioğlu, age., s. 45-46.

¹⁶ Rado, age., s. 78.

¹⁷ Islamic Manuscripts at Michigan, <http://www.lib.umich.edu/islamic/archives/7942> (E.T: 10.07.2012).

yazılı alanlar en dışta mavi pervazlar, siyah pervazlarla, daha dar bir altın çerçeve tarafından çevrelenmiştir. Kırmızı ve mavi renk tonları ile ışıklı rozetler şeklindeki metinsel ayraçlar; boyut, oran belirten noktalar, satırlar ve kenarlarda başlayan büyük örnek harfleri için açılar da kırmızıyla yazılmıştır¹⁸.

İstinsah tarihi belirtilmemesine rağmen, eserin süsleme, ser-levhası, yazı vb. özellikleriyle 18. yüzyılın son dönemleriyle tutarlıdır. Filigran özelliğinden 1772 ile tarihlendirilmiştir. Varak boyutu, 222x160 (129x78) mm. olarak verilmiştir. Michigan Üniversitesi'nde verilen bilgilerde varak sayısı 28 olarak belirtilmiştir¹⁹; fakat eserin yazılı kısmını 27 varak olarak tespit ettik.

Eser, ser-levhadan sonra besmele, hamdele ve salvele ile devam etmektedir. Daha sonra konuya geçilmektedir.

Eserin İlk Sayfası:

(1b/1) hamdü bî-‘add ve şenâ-yı lâ-yu‘ad ol hâlıkü’l-levhi ve (2) ‘l-‘kaleme kim kâf ü nûn ile cümle kâ‘inât (3) ve mümkinâtı var ve ol efdâl-i benî âdemün (4) nûr-ı mu‘cizâtıla niçe pinhânî âşikâr eyledi(5) li-münşî‘ ih râhmetü‘l-‘alemîn nûr-ı Hüdâ ‘illet-i...

Eser, üç fasıldan oluşmaktadır; fakat metinde birinci fasıl belirtilmemiştir. Birinci fasılın hangisi olduğu metindeki şu ifadelerden anlaşılmaktadır: (9a- 1) ve beyne’s- sûtürî ‘ayân ve beyân eyle ya‘ni irâk (2) eyle ve kalemiñ ucunı uzun eyle pes (3) imdi uşûl-i hağ müfredâtı bilmekdür (4) ol cihetden müfredâtı evvel ‘ayân ve beyân (5) êtdik imdi aşl-ı hağ noğtadur (6) andan ötüri-ki hağ iki noğtadur (7) yağûd ziyâdedür biri birine ulaşırsañ (8) bir hağ olur pes hürûf-ı müfrede (9) her harfiñ haddini noğta ile beyân êdeyim... Buradan da anlaşılacağı üzere risâlede, birinci fasıla geçilmeden önce hat sanatıyla genel bilgilerden bahsedilmiştir. Genel hat bilgisini içeren bölüm, asıl fasıllara geçiş niteliği taşımaktadır. Bu geçiş niteliği taşıyan bölümün birinci kısmında hatta kullanılan iyi bir kalemin nitelikleri (rengi, kalınlığı, kesilmesi...) verilmiştir. İkincisinde ise yazının bulunuşu ve yazı çeşitleri anlatılmaktadır. Daha sonra ise metinde adı belirtilmeyen birinci fasıla geçilmektedir.

Eserin asıl konularından birinin ele alındığı birinci fasılda harflerin müfret (tek) biçimleri ve bunların kaç çeşit oldukları anlatılarak uygulamaları yazıların kenarlarında verilmiştir. Bu bölümde harflerle ilgili yapılan benzetmeler ilgi çekicidir. Sîn harfi ve lâm harfleri için yapılan benzetmeler şöyledir:

¹⁸ Islamic Manuscripts at Michigan, <http://www.lib.umich.edu/islamic/archives/7942> (E.T: 10.07.2012).

¹⁹ Islamic Manuscripts at Michigan, <http://www.lib.umich.edu/islamic/archives/7942> (E.T: 10.07.2012).

(11b/5) .... **es-sînu** (6) ammâ sîniñ evvelki dendâni bir noқта gerekdür (7) ve evvelki dendânın beyâzi noқта ve (8) yarım noқта gerekdür ve dendâneler destere (9) dişlerine beñzemek gerekdür ve üçüncü; **lâm** harfi: (16/8) şağ cânibine beş noқта miqdârı çeke lâm (9) elif gibi beyâzi Mevlevîler külâhı gibi ola...

Ayrıca harflerin muhakkak yazıda ve özellikle de sülüsteki biçimleri verilmiştir. Bu durumda şeş kalem²⁰ (6b-1/7b/1) in iki çeşidi üzerinde durulmuştur. Risâlede "nun" harfinin sülüs ve muhakkaktaki durumları şöyle belirtilmiştir: (15a/3) ...**el-nûnu** ammâ nûn başı (4) muhaqqakda üç noқта ola ve uzunluğı bâ gibi (5) ola ammâ şülüşde iki noқтаdur dörde dek (6) câ'îz tutmuşlardur ve kırnı sîn kırnı (7) gibi ola...

İkinci fasılda harflerin terkip halindeki biçimleri yine uygulamalarıyla verilmiştir: (21a/1) eger kâfdan-şoñra münhanî cîm yazılırsa (2) iki noқта ve yarım noқта miqdârı çekmek (3) gerekdür andan cîmi yazmak gerek (4) eger kâf-ı muşatıtağ olursa andan-şoñra (5) elif yâ dâl yâ hâ yâ lâm ola bu hurûf (6) ile kâf başınıñ arası üç noқта (7) ola ve eger kâfdan-şoñra yâ ola yâ (8) sîn yâ kâf yâ vâv yâ nûn ola kıfıla (9) bu hurûfuñ arası iki noқта miqdârı.

Üçüncü fasılda ise harflere verilen adlar ve her harfin kaç çeşit yazıldığı açıklanmış ve örneklenmiştir. "Sîn" ve "vâv" şöyle açıklanmıştır:

(24a-/6).... bunlar gibi ammâ **sîn** üç (7) gûnedür biri mecmû'a ve biri mürsele (8) mebsûta dağı dërler ve biri muqavvere-i mebsûta (9) dağı dirler bunuñ gibi ammâ şâd iki

(25b- 8) ... ammâ **vâv** iki gûnedür biri mecmû' adur (9) müdevvere dağı dërler ve biri mürseledür.

3.1. Yazım ve Dil Özellikleri

Hüsn-ü Hat Risâlesi'nin Hattatı Mehmet Vasfî Efendi, Hüsn-ü Hat Risâlesi'ni 16. ya da 17. yüzyıla ait bir nüshadan istinsah edilmiş olabileceğini tahmin ediyoruz. Eserdeki Eski Anadolu Türkçesi özelliklerinden hareketle bunu söyleyebiliriz. Bununla birlikte hattat, Risâle'yi yazarken döneminin dil özelliklerini de esere katmıştır. Eserdeki bu özellikler, yazım ve dil açısından önemli özellikleri vermektedir.

3.1.1. Yazım Özellikleri

Hüsn-ü Hat Risâlesi, harekelidir. Eserde kelime ve ekler yazılırken mutlaka hareke ya da harften biriyle gösterilmiştir. Yazım açısından metnin en dikkat çekici özelliği de budur. Diğer bazı yazım özellikleri ise şunlardır:

1. çoğrı (iki kez) ve şamar (bir kez) kelimeleri ve dur- fiili t ve d 'li kelimelerin yazımında kullanılan "tı" ile yazılmayıp bazı örneklerde

²⁰ Alparslan, age., s. 22.

Arapçadaki “dad” harfiyle yazılmıştır. Metinde iki kez kullanılan duracak sıfat-fiili bir örnekte “dal” harfi ile yazılmıştır: çamarları 2a/9, çamarlu 3a/1; doğru 2a/9 (2 kez), çura17a/4; çuracağ 17a/6

2. “p” ünsüzü kelime sonunda daima “b” ile yazılmıştır: eyleyüp 5a/8, koyup 3b/8, yonmayup 3a/5, yonup 3a/4.

3. Alıntı kelimelerin yazımında bu dillerdeki yazılışlara uyulmuştur. Şu üç kelime günümüz Türkçesinde yazılışlarından farklı olarak tespit edilmiştir: destere (<Far. dest-erre) 11b/8, emrûd çekirdeğine 14a/2, mümkün 26a/5, mümkünâtı 1b/3.

4. Eski Türkiye Türkçesinde yalnızca 3. tekil kişi iyelik ekinden sonra kullanılan belirtme eki -n²¹ az da olsa görülmektedir: a^c lâsın 2a/5, ra^c nâsın 2a/6, zibâsın 2a/7.

3.1.2. Dil Özellikleri

3.1.2.1. Ünlü Değişmeleri:

i/e meselesi: “18. Yüzyıl Türkçesinin önemli ses özelliklerinden biri de i’ seslerinin standart dilde e’ye dönüşmüş olmasıdır. Ye veya esre ile yazılan kelimelerin kapalı e/è/ ya da doğrudan /i/ ses birimi değerlendirilmesindeki ikileme rağmen aslı i’lerden /e/ ’ye doğru bir geçiş olduğu ve arada bir /è/ ses biriminin bulunması gerektiği göz ardı edilmemelidir²². Metnimizde ise hem esre ve ye ile hem de üstünle harekelendirilen kelimeler bulunmaktadır. Üstünle harekelendirilen şu kelimelerin artık e’li olduğunu söyleyebiliriz: beş: 9b/8 (2kez),15b/1, beşincisine 7a/3,yedi 9b/2, 12a/4, yediye 9b/4, 11b/3, yere 13a/9, eyledik 17b/3, eyledi 5b/9, eylemişlerdür 6a/9, eylemişlerdür 6a/9, 7a/3, eyledi 7b/6.

Metni esre ve ye ile yazılarak e’li okuduğumuz kelimeler ise şunlardır:

dè-: dèmişlerdür 3b/7,7b/8, 7a/1, 23b/2, 23b/3, 24a/1, 24a/8, 24a/9, 24b/2, 25a/1, eşit- 8b/8, èt- 12b/8, 3a/6, 4b/7, 9a/5,12b/1, 12b/8.

3.1.2.2. Ünlü Uyumları

3.1.2.2.1. Damak Uyumu

Damak uyumu açısından metnimizde uyumsuz örnek yoktur.

3.1.2.2.2. Dudak Uyumu (Düzlük Yuvarlaklık Uyumu)

Eski Anadolu Türkçesinde uyumsuzluk, köklerde ve eklerde olmak üzere iki biçimde görülmektedir²³. Metnimizde de bu geleneğin devamı olan

²¹ Timurtaş, age., s. 70.

²² Hayati Develi, *XVIII. Yüzyıl İstanbul Hayatına Dair Risâle-i Garibe*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2001, s. 55-57.

²³ Mustafa Özkan, *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, Genişletilmiş 2. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul 2000, s. 101.

uyumsuz örnekler bulunmaktadır. Bununla birlikte artık birçok ekin uyuma girdiği görülmektedir.

3.1.2.2.2.1. Kelimelerde Dudak Uyumu:

Uyum dışı kalan kelimeler: berü: 13b/7, demürcileriñ örsi 15a/2, deñlü: 6a/3, içün: 18a/9, kendü: 5a/2. Berü kelimesi beri biçiminde de yazılmıştır: beri 4b/9. Metinde ikili yazılan kelimelerden biri de ötürü edatıdır: ötürü: 7a/4, 7a/8, ötüri: 9a/6.

Uyum giren kelimeler: degil 6a/8, degildi 5b/6, degildür 14a/1, 20a/9, 26a/5, 27a/5, yarı 16a/6, yarım 10a/1, 11b/8, 15b/7, 17a/3.

3.1.2.2.2.2. Eklerde Dudak Uyumu:

Yuvarlak Ünlülü Ekler

Teklik 2. Kişi İyelik Eki +üñ: Hareke ve harfle gösterilen bu ek, düz ünlülü kelimelerden sonra yuvarlak olarak tespit edilmiştir: êtdüğünde 2b/1, çekdüğüñ üç noқта 12a/1.

Fülden Fiil Yapma Eki -dur: Bir örnekte geçen ekin ünlüsü yuvarlaktır: ulaşdursañ 9a /7.

Zarf-Fiil Eki -up: Metinde sürekli olarak yuvarlak ünlüyle tespit edilen eklerdendir: dönderüp 4b/6, eyleyüp 5a/8, koyup 3b/8, yonup 3a/4, yonmayup 3a/5.

Geniş Zaman 3. Tekil Kişi Eki -(u)r: Bu ekin bağlama ünlüsü sürekli olarak yazılmıştır. Hem harfle hem de harekeyle gösterilmiştir: olur 2b/2, 6a/2, 9a/8, 11b/1, 16a/6, 17b/7, 17b/9, 18a/2, olursa 3a/3, 3a/5, 3b/1, 3b/2, 9b/6, 18b/7, yazılır 18a/7, 18b/4, 26a/6, yazılırsa 11b/4, 18b/5, 18a/7, 21a/1.

Öğrenilen Geçmiş Zaman 1. Çoğul Kişi Eki -üz: Bir örnek vardır ve ekin bağlama ünlüsü yuvarlak yazılmıştır: işitmişüz 8b/8.

Yön Gösterme Eki +aru: Sürekli olarak yuvarlaktır: yukarı 10a/9, 10b/8, 11a/1, 11a/3, 20b/3 (2kez), yukarusından 11a/4, yukarudan 11a/6.

Hem Düz Hem Yuvarlak Ünlüyle Yazılan Ekler:

İyelik 3. Teklik Kişi Eki +ı, +i, +u, +ü/ +sı: Kelime sonunda kullanıldığında sürekli olarak düzdür. Kelime ortasında ise yuvarlak ünlüyle yazılan örnekleri görülmektedir. Ekin ünlüsü harfle ve harekeyle gösterilmiştir:

Yuvarlak kelime tabanlarından ya da gövdelerinden sonra düz olduğu örnekler: kıyruğı 14b/8, aşağı ucı 10a/8, yukarı ucından 10a/9, bedeniniñ uzunluğu 14a/3, uzunluğu 2b/4, 14a/8, 15a/4, üstü 16a/3, üstinde 12b/4, üçü 24b/3.

arası 20a/4, ikisi 23a/4, yazusu 4b/6, yukarusından 11a/4.

Ekin ünlüsünün yuvarlak ünlüyle yazıldığı örnekler: kalemîñ ucunu 5b/2, 9a/2, üstiniñ ucunu 13a/6, üstiniñ ucunu 13a/6, üçünden 2b/6, 2b/7.

İlgi Hâli Eki: Metinde çok kullanılan bu ek, özellikle düz kelime tabanlarından ya da gövdelerinden sonra artık uyuma girmiştir, diyebiliriz. Düz kelime tabanlarından sonra Eski Türkiye Türkçesinde olduğu gibi yuvarlak²⁴ olduğu örnekler de bulunmaktadır; fakat yalnızca altı kelimedede bu durum görülmektedir.

Metinde ekin daha çok düz ünlülü kelime tabanlarından sonra düz ünlülü biçimleri kullanılmıştır. Eski Anadolu Türkçesinde olduğu gibi düz ünlülü kelime tabanlarından sonra yuvarlak olduğu örnekler de vardır.

Düz kelime ya da gövdelerinden sonra ekin ünlüsünün düz olduğu örnekler:

+iñ, +iñ, +uñ, +üñ: başınıñ18b/3, barmağıñ 2b/3, benzeyenleriñ 19a/8, bunlarıñ7b/3, cîmiñ 10a/1, cümleñiñ 3b/6, demürcileriñ 15a/2, harfiñ 9a/9, hañıñ 8b/4, kalemîñ 2a/7, 2b/3, 3a/6, kâfiñ 14b/1, şadıñ 12b/6,13b/2, sîniñ 11b/6,12a/9, keşîdeniñ 12a/6, şîniñ 13a/2,13a/9, üstiniñ13a/6, yâniñ17b/1.

Düz kelime ya da gövdelerinden sonra ekin ünlüsünün yuvarlak olduğu örnekler:

+uñ, +üñ: kalemüñ 3a/2, kâfuñ 17a/1, lâmuñ 14b/5, mîmuñ başı 15a/1.

Yuvarlak kelime tabanlarından sonra ekin ünlüsünün yuvarlak olduğu örnekler:

+uñ: hurûfuñ arası 19a/3, 19a/6-7, 20a/4, 21a/9, 21b/9, 22a/4, 22a/9, 22b/4, 24a/9.

+nuñ: bunuñ gibi 15a/3, 17b/2, 17b/8, 17b/9, 19a/8, 24a/9.

İlgi eki zamirden sonra kullanıldığında bir yerde dişsi n ile yazılmıştır: bunun gibilere 12a/8.

İsimden İsim Yapma Eki +lu, +lü: Ek, Eski Türkçede dudak uyuma bağlıyken²⁵; Batı Türkçesinde -lig, -lig'deki -ğ ve -g'lerin düşmesi ekin ünlüsünü yuvarlaklaştırmıştır²⁶. Eski Anadolu Türkçesindeki yuvarlaklaşmanın devamı olarak metinde düz ünlülü kelime tabanlarından sonra ekin ünlüsünün yuvarlak olduğu örnekler bulunmaktadır. Bu geleneğin izleri düz ünlülü şu kelime tabanlarından sonra görülmektedir: damarlu 3a/1,

²⁴ Kadri Timurtaş, *Eski Türkiye Türkçesi XV. Yüzyıl Gramer-Metin-Sözlük*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1994, s. 34.

²⁵ A. Von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, (Çev: Mehmet Akalın), Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara 1988, s. 44.

²⁶ Timurtaş, age., s. 34

devirlü 13a/4, 13a/5, etlü 3a/8, etlüce 3a/6, kuvvetlü 3a /8, etlü 3a/8, 5b/2, keşidelüye 23b/2, şemrelüye 23b/1.

Bu kelime tabanlarından ikisinin düz ünlüyle yazıldığı örnekler de bulunmaktadır. Ekin düz ünlülü tabanlardan sonra uyuma gösterdiği kelimeler şunlardır:

+*li*: dendâneli 12b/1, 18a/8, devirli 11b/4, qarınli 17a/3, keşideli 12b/1, 12b/8, 14b/9.

Ekin aykırı bir örneği vardır: dürlü: 15b /2.

İsimden İsim Yapma Eki +lık, +luğ: Hayati Develi'nin Risâle-i Garibe adlı eserinde düz ünlülü kelime tabanlarından sonra uyumlu olan ekin yuvarlak tabanlardan sonra uyumlu ve uyumsuz örnekleri tespit edilmiştir: aççalık 73b/12, çoklık 69b/10, komşuluğa 59b/8 vb.²⁷. Metnimizde ise ünlüsü harekeyle gösterilen ek, iki örnek dışında uyumludur:

+*lık*: aklığ 2a/8, giñliğ 10a/7, kalıñlığ 2b/3, 2b/4, nâzıklıkdür 6a/7, varlıkdan 2a/1.

+*luğ*: uzunluğ 9b/4, 11b/3, 14a/3, 14a/8, 15a/4.

Ek, yuvarlak ünlülü kelime tabanından ya da gövdesinden sonra iki yerde uyumsuzdur: büyüklüğü 10a/7, uzunluğu 2b/4.

Fiilden İsim Yapma Eki -u: Sürekli olarak harf ve harekeyle yazılmıştır. Metnimizde beş yerde aynı fiil tabanlarından sonra görülmektedir. Ekin ünlüsü, hem yuvarlak hem de düz biçimleriyle tespit edilmiştir: yazı 5b/3, yazıları 5b/6, 7a/3, yazusu 4b/6, yazusına 5a/7.

Filden İsim Yapma Eki -(ı)k, -(i)k, -(ü)k: Düz ünlülü kelime tabanından sonra düzdür; yuvarlak kelime tabanında ise sürekli yuvarlaktır. Fazla örnek olmamakla birlikte ekin uyuma girmeye başladığını söyleyebiliriz: açık 18b/5, eksik 13b/2, 17a/2, 17a/2; bölük 13b/4, bölüğü 6b/5, 6b/7, 13a/4, 13b/4.

Fiilden fiil Yapma Eki -un: Sadece harekeyle gösterilen ekin ünlüsü, bir örnekte düz olarak yazılmıştır: oluna 19b/6, olunamaz 23a/2; olına 22b/5.

Sıfat-Fiil Eki -dık: Düz ünlülü fiil tabanlarından sonra uyuma girdiği örnekler olduğu gibi yine düz ünlülü tabanlardan sonra yuvarlak ünlüyle yazıldığı örnekler de bulunmaktadır:

Düz ünlülü kelimelerden sonra düz olduğu örnekler: ayrıldığı 10b/2, başdıkda 3b/9, çekdikde 11a/9, dedikleri 7b/1.

²⁷ Develi, age., s. 68-69.

Düz ünlülü kelimelerden sonra yuvarlak olduğu örnekler: dendândan aşağı çekdiğüñ üç nokta 12a/1, kâlemi şak ıtdüğünde 2b/1, düze ulaşıduğı yere 13a/9.

Öğrenilen Geçmiş Zaman Eki -mış: Ek, bir örnek dışında hem yuvarlak hem de düz fiil tabanlarından sonra sürekli olarak düzdür: buyurmuşdur 8b/3, gelmemişdür 5a/4, kılmışlardur 6b/1, kıomışdur 6b/6, kıutmuşlar 9b/9, yazmışlardur 10b/7.

Ekin bağlama ünlüsü bir örnekte yuvarlak ve ünlüsü gösterilmeden harekeli olarak yazılmıştır: bulmuşdur 5a/2.

Bildirme Eki +dur, +dür: Hem harf hem harekeyle gösterilen ekin ünlüsü yuvarlak ve harekeli olarak yazılmıştır. Yalnızca iki örnekte düzdür: budur 3a/3, düzdür 6b/5, kıomışdur 6b/4, oldur 2a/7; Hılâldir 5a/1, kıatt-ı kûfidir 4a/7.

Düz Ünlülü Ekler:

Fülden Fiil Yapma Eki -ıl: Bu ek, metinde sürekli olarak düz yazılmıştır. Sadece düz ünlülü sözcüklerden sonra kullanılmıştır ve uyumludur. Aykırı bir örnek yoktur.

ayrıldığı 10b/2, ayrılmak 10b/3, çekile 16b /3, yazılmak 21b /2, yazılır 18b/4, 26a/6, 26a/7, 27b/3, yazılırsa 11b/4, 18b /5, 19b /9, 21a/1, yazılırsa 23a/2, şayılmaz 9b/5.

İsimden İsim Yapma Eki +suz: İki örnekte geçen ekin ünlüsü düzdür: şemresiz 11b/5, şemresizdür 23b /3.

Zarf-Fiil Eki -ınca: Bu zarf-fiil eki metinde sürekli olarak düzdür: varınca 9b/2, 9b/3, 9b/ 5, 9b/9, 10b/9, 11b/4, 12a/4, 12a/7.

Görülen Geçmiş Zaman Teklik 3. Kişi Eki -dı: eyledi 5a/9, ıtdi 5a/7, kesdi 5b/3, oldı 2a/2,5b/9,7b/3.

İsimden İsim Yapma Eki +kin: Hem harf hem harekeyle gösterilmiştir: keskin 3a/1,4a/3.

3.1.2.3. Ünsüz Değişimleri

t-d değişimi: Metnimizde ‘t’li yazılan kelimelere örnekler bulunmaktadır. Her iki ünsüzle yazılan kelimeler de görülmektedir: taşra 7b/2, toğrı 13a/3, 13a/5, 17a/9, toğunarak 20b/3, toğunmak 17b/1, toğunur toğunmaz 10a/4-5; đamarları 2a/9, đamarlı 3a/1, demür 15a/2, doğrı 2a/9 (2 kez), dişlerine 11b/9, dört 25a/5, 6b/7, 10b/9, 11a/1, dürlüdür 15a/7

c>ç değişimi: Gonca kelimesi bir yerde “ç” li yazılarak tonsuzlaşmıştır: “gonça 23b/9.

p>b değişimi: Bugün p’li yazılan “barmak” kelimesi Risâlede b’li olarak yazılmıştır: barmağın 2b/3, barmak 2b/5 (2 kez), baş barmak ile 3b/8.

ñ>n değişimi: Kelime ve eklerde damak n'sinin kullanıldığı örnekler devam etmektedir:

aña 11b/2,17b/5, beñzemek gerekdür 12a/7-8, beñzeyenleriñ cümlesi 19a/8, beñzer ola 14a/2, buña 19a/8, kıalıñ 3a/8, kıalıñlığı 2b/3, 2b/4, giñligi 10a/7, beñzemek gerekdür 12a/7-8, beñzeyenleriñ cümlesi 19a/8.

Dışsi "n" ile yazılan bir örnek bulunmaktadır: bunun gibi 12a/8.

3.1.2.4. Ünsüz Uyumu

Metnimizde ünsüz uyumu yoktur: başdıkdı 3b/9, çekdikde 11a/9, gelmişlerdür 4a/8, olmamışdur 4a/2, yokdur 4a/6, yazmışdur 4b/2...

3.1.2.5. Ulama

Bir örneği vardır: ırağ olalar 20b/7.

3.1.2.6. Zamirler

Metinde birçok örneği olan "ol" zamirinde bir örnekte "l" ünsüzü düşmüştür: ol 2a/7, 6a/8,18b/9, 19b/8, 23a/2, 23a/4, 24b/5, 24b/7, odur 2a/1 (1kez).Bu zamirin çekim eki almış biçimleri de metnimiz de kullanılmıştır: aña 11b/2, 17b/5, anı 17b/5, andan 9a/6, buña 19a/8.

İşaret zamiri için "şol" bir yerde kullanılmıştır: şol kimseler ki 3b/8.

"buncılayın" zarfının bir örneği bulunmaktadır: buncılayın 17a/7.

3.1.2.7. Fiilimsiler

Zarf-Fiil Eki -arağ: başına tokunarak 20b/3.

Sıfat-Fiil Eki -acağ: Sadece sıfat-fiil göreviyle bir örnekte geçmektedir: şu duracağ yeri 17a/5.

3.1.2.8. Fiil Kipleri

Gereklilik Kipi:

mağ+gerek: almak gerekdür 3a/4, beñzemek gerekdür 12a/7-8, çekmek gerek 21b/3, çekmek gerekdür 20a/ 7, girmek gerekdür 2a/6-7, etmek gerekdür 3a/ 6, olmak gerekdür 21b/1, tokunmağ gerekdür 3a/4.

Şart Kipi:

Şart 2. Teklik Kişi Eki -se-ñ: çekseñ 11a/7, 12a/7, iderseñ 12a/1, 12b/5, 12b/8.

Sonuç

Mehmet Vasfî Efendi'nin 1772'de yazıldığı tahmin edilen ve nefis bir hatla yazılan Hüs-nü Hât Risâlesi, hat sanatı hakkında verdiği bilgiler ve hat sanatında harflerin yazılış biçimlerini ele almasıyla hüs-nü hat sanatı için önemli bir kaynaktır. Ayrıca hattatın istinsah ettiği eserdeki yazım özelliklerini bütünüyle almaması döneminin dil özelliklerini de vermesi eseri Türk dili açısından önemli kaynaklardan biri yapmaktadır. 16. ya da 17. yüzyıldaki bir nüshadan istinsah edildiğini tahmin ettiğimiz eserde Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait özellikler bulunmaktadır: berü 13b/7, demürçileriñ örsi 15a/2, deñlü 6a/3, içün 18a/9, çamarlu 3a/1, yazılır 18a/7, yukarı 10a/9, üsti 16a/3... Hattat, aynı zamanda eserine kendi döneminin dil özelliklerini de katmıştır. Eserde dudak uyumuna giren ekler bunu kanıtlamaktadır: degil 6a/8, yarı 16a/6, üçünden 2b/6, 2b/7, başımıñ 18b/3, qarınlı 17a/3, açık 18b/5, eksik 13b/2... Eserdeki verilerin 18. yüzyıl Türkçesi için önemli bir kaynak olacağı inancındayız.